

DEMOGRAFIE

CICLUL DE VIAȚĂ FAMILIALĂ: PROBLEME SOCIOLOGICE ȘI DEMOGRAFICE

Smaranda Mezei

Familia ca tip de comunitate umană a suscitat permanent interesul cercetătorilor din științele sociale, întrucât ea este determinată de un complex de fenomene de natură biologică, socială, culturală, psihologică, economică pe care le condiționează, la rândul ei.

Mutațiile structurale care au marcat istoria umană contemporană au determinat schimbări în structura și funcțiile familiei de o asemenea anvergură încât unii autori se întreabă dacă nu se poate vorbi de „familia post-nucleară” ca loc de manifestare a „socio-afectivului”, în dauna instituției tradiționale.

Dincolo de nota de optimism sau pesimism caracterizând încercările de valorizare a schimbărilor ce afectează familia, un lucru este cert: structurile familiale sînt în plină și profundă modificare. Datorită acestui fapt, dar și a diferențelor în structura și funcțiile diferitelor organizații familiale există o diversitate de modele, teorii, concepte și metode imaginare și aplicate fenomenului. Reuben Hill și colaboratorii¹ consideră că demersul în studiul familiei depinde de nivelul la care se plasează analiza: 1. instituțional; 2. structural-funcțional; 3. interacțional; 4. situațional și 5. evoluționist.

La nivelul instituțional, familia reprezintă instituția care stabilește uzanțele prin care societatea controlează uniunea sexelor prin căsătorie și sancționează procesele de procreare și socializare a generațiilor umane. În optica structural-funcțională familia este considerată ca un sistem social ale cărui elemente se constituie într-o configurație circumscrisă funcțiilor sale principale: reproducerea și socializarea.

Demersul interacțional consideră familia ca o unitate în sinul căreia au loc interacțiuni ale persoanelor care o compun; fenomenele familiale sînt interpretate ca roluri asumate de aceste personalități, de raporturile de forță, de problemele de comunicare. Optica situațională înfățișează familia ca o unitate compusă din personalități aflate în interacțiune, dar în același timp supuse stimulilor exteriori care influențează comportamentul membrilor. În sfîrșit, optica evoluționistă vede în familie un cadru necesar interacțiunii unor individualități dar punctul de plecare este ciclul biologic familial sau etapele prin care trece familia de la constituire pînă la dizolvare.

Dacă primele patru niveluri de abordare situează familia într-un „pattern” sociologic cu accente de psihologie socială, ultimul nivel, concretizat în analiza secvențială a evenimentelor demografice semnificative pentru viața familiei, a dus la crearea unui concept cu valențe interdisciplinare: ciclul de viață familială.

Istoria acestui concept amintește o idee subliniată de R. Boudon în introducerea la ediția franceză a lucrării lui P. Lazarsfeld: „Filosofia științelor sociale”. Era vorba acolo de obse-sia metodologică a sociologului american (comună unei pleiade de cercetători din științele sociale) în legătură cu înrudirea formală a științelor sociale, a limbajului lor, a conceptelor vehiculate. Această observație devine cu atît mai generoasă cu cît exigențele cunoașterii și acțiunii reclamă depășirea granițelor tradiționale într-o lume în care „așa cum spunea cineva — „totul se leagă cu totul”. Un exemplu ni-l oferă conceptul de ciclu de viață al familiei, adevărată punte care leagă sociologia de demografie în tentativa de a cunoaște „tranzițiile majore în ciclul vieții umane”, cum numea Alvin Eurich acest demers interdisciplinar².

Ultimele trei-patru decenii au fost — se știe bine — dominate de problema fertilității, atît în țările dezvoltate cît și în cele aflate în curs de dezvoltare. Cum nașterea a fost legată întotdeauna de ideea de familie, este firescă încercarea demografilor de a investiga cauzele modificărilor de comportament demografic în primul rînd în schimbările de ordin funcțional ale sistemului familial care mediază impactul celorlalte sisteme societale. Or, acesta era un dome-

¹ R. Hill and Hansen, *The identification of conceptual frameworks*, 1960, în: „Causes et conséquences de l'évolution démographique”, vol. 1, Nations Unies, New York, 1978, p. 299 — 311.

² A. Eurich, *Major Transitions in the Human Life Cycle*, Lexington Books, 1981.

nu predilect al sociologiei, care oferea o cunoaștere teoretică și un aparat metodologic verificate și la care demografia putea apela cind viză nu numai descrierea. Pe de altă parte, informația pe care demografia o poate pune la dispoziție, privind secvențele și variabilitatea lor și care determină o anumită configurație a familiei, conferă analizei sociologice o bază statistică fără de care generalizările nu sînt posibile.

Paternitatea ideii de ciclu familial este atribuită unui sociolog: P. Sorokin care, împreună cu Zimmerman și Galpin, utilizează acest concept în studiile de sociologie rurală efectuate în anii 1930³.

În 1936 alți doi sociologi, Loomis și Hamilton publică *Family life cycle analysis*. Din 1947, o dată cu publicarea lucrării *The family cycle*, datorată lui Paul Glick, urmată în anii '55 de *The life cycle of the family*, conceptul face carieră în demografie în așa măsură încît Donald J. Bogue, într-un foarte popular manual de demografie, consideră dezvoltarea conceptului de ciclu de viață familială, una din cele mai mari contribuții ale demografiei la studiul vieții familiei⁴.

Definiție și noțiuni generale

Între formarea și disoluția sa, familia trece (din punct de vedere al dimensiunii și structurii) printr-o serie de faze (stadii) care se pretează tipului de analiză demografică: căsătoria, formarea unei familii, nașterea copiilor, căsătoria copiilor și părăsirea familiei matcă, disoluția finală a familiei (prin decesul unuia din soți sau prin divorț). Parcurgerea acestor etape determină o reajustare a comportamentului pe măsura trecerii de la rolul de tineri căsătoriți la cel de părinți cu copii mici, părinți cu copii adolescenți, apoi de cuplu în vîrstă în căminul fără copii și, în fine, la cel de văduvi.

Deci ciclul de viață al familiei este constituit de secvențele evenimentelor demografice semnificative pentru familie: căsătoria, nașterea primului copil, nașterea ultimului copil, căsătoria ultimului copil, „cuibul părăsit”, dizolvarea familiei.

Această definiție restrînge semnificația conceptului la o conotație strict demografică, circumscrîndu-l demografiei familiei, oferind însă posibilități certe de operaționalizare. Utilizarea în sociologie poate recurge la variante extinse ale definiției, așa cum vom vedea.

Ciclul familial se poate împărți într-un număr mai mic sau mai mare de stadii (faze), în funcție de obiectivul cercetării. Astfel Sorokin și colaboratorii săi au analizat un ciclu în patru etape plecînd de la evoluția configurației familiale: 1. Cupluri maritale cu statut economic independent; 2. Cupluri cu unul sau mai mulți copii; 3. Cupluri cu unul sau mai mulți copii independenți; 4. Cupluri îmbătrînite.

P. Glick și R. Parke propun un tip de ciclu familial cu un pronunțat caracter demografic⁵: 1. Formarea familiei: prima căsătorie; 2. Debutul procreerii: nașterea primului copil; 3. Sfîrșitul procreerii: nașterea ultimului copil; 4. Faza „cuibului gol”: căsătoria ultimului copil; 5. Disoluția familiei: moartea unuia dintre soți.

Au fost propuse și alte etape posibile — analiza cea mai completă distinge 24 de astfel de faze — mai ales în sociologia familiei, în funcție de particularitățile cercetării și de variațiile observate în tipul de familie al unei societăți sau alta; dar și alte evenimente: intrarea în școală, cariera profesională, intrarea în populația activă etc.

Evenimentele demografice pot fi combinate cu o seamă de evenimente de natură economică, educațională, profesională, culturală, vizînd în mod direct nucleul familial astfel încît să rezulte o istorie completă a familiei.

Modelul standard pentru o familie nucleară contemporană se limitează la 5 faze urmărind evoluția dimensiunii și compoziției: 1. Faza pre-parentală: din momentul constituirii cuplului pînă la nașterea primului copil; 2. Faza de creștere: din momentul nasterii primului copil pînă la nașterea ultimului copil; 3. Faza de stabilizare: cînd toți copiii au fost aduși pe lume și sînt prezenți în căminul părintesc; 4. Faza de contracție: în timpul căreia copiii părăsesc unul cîte unul căminul părintesc; 5. Faza post-parentală: de la plecarea ultimului copil pînă în momentul disoluției cuplului.

³ P. Sorokin, Zimmerman, Galpin, *A systematic Source Book in Rural sociology*, vol. 2, 1934.

⁴ Donald J. Bogue, *Principles of Demography*, 1969, O. O. Leabaden în colaborare cu

⁵ Paul Glick and R. Parke, *New approaches in studying the life cycle*, 1965, în: „Causes et consequences de l'évolution démographique”, Vol. 1, Nations Unies, New York, 1978, p. 187.

Particularități metodologice

Ceea ce oferă metoda ciclului familial este așadar istoria familiei, ca unitate statistică și nu istoria individuală, prin intermediul secvenței, spre deosebire de vîrsta utilizată ca variabilă în înregistrările macrodemografice.

Semnificația secvenței constă în funcția euristică de a evidenția, în spatele evenimentelor, complexe de relații și situații care fac posibile aceste evenimente.

În observația și analiza demografică s-a produs o schimbare de optică prin abordarea familiei ca unitate de observat. S-a trecut de la o optică atomistă (individul și incidența unui eveniment) la o optică moleculară (familia și incidența aceluiași eveniment), și de la un plan macroanalitic la unul microanalitic, mutație ce aduce un câștig apreciabil de cunoștințe.

Una din exigențele metodologice ale aplicării metodei ciclului familial la cunoașterea proceselor demografice se referă la tipul de familie care face obiectul studiilor. Sînt considerate numai familiile nucleare (formate din cuplul marital și copiii necăsătorii sau dintr-un părinte și copiii necăsătorii). Această limitare este în ultima vreme obiect de controversă întrucît tipologia familiei s-a diversificat în așa măsură încît a considera numai familia nucleară înseamnă o limitare a domeniului de aplicație. Astfel sociologul și demograful L. Roussel enumera următoarele tipuri de familie, semnificative din punct de vedere al frecvenței cu care sînt întâlnite în societățile dezvoltate⁶.

1. Căsătorie cu copii, urmată de o familie monoparentală; 2. Căsătorie cu copii urmată de o uniune de fapt cu un alt partener; 3. Uniune de fapt cu prezența copiilor, legitimați după mai mulți ani printr-o căsătorie; 4. Căsătorie unică fără copii; 5. Celibat stabil fără partener și copii; 6. Celibat stabil fără partener dar cu copii; 7. Mai multe cicluri, „în fapt” cu mai mulți parteneri.

Organizația Mondială a Sănătății în studiile efectuate utilizează următoarea clasificare a populației în funcție de statutul marital⁷.

1. Persoană singură (de exemplu, fără să fi fost vreodată căsătorită); 2. Persoană căsătorită. 2.1. Trînd împreună ca soți; 2.2. Neîndînd în același menaj dar neseperați în drept; 2.3. Persoane căsătorite dar separate din punct de vedere legal; 3. Persoană văduvă necăsătorită; 4. Persoană divorțată și necăsătorită; 5. Persoană cu status marital nedeclarat.

Aceste două exemple sînt suficiente pentru a ilustra încercările de îmbogățire a metodologiei. În același sens poate fi citată lucrarea Ch. Höhn⁸.

Pentru a studia procesele demografice în ciclul familial este necesară o înregistrare a evenimentelor avînd drept subiect aceeași persoană în vederea asigurării continuității observației. Satisfacerea acestui deziderat este posibilă prin două modalități:

a. informația să fie obținută printr-o observație retrospectivă;

b. informația să rezulte dintr-o observație continuă („observation suivie” după L. Henry).

În observația retrospectivă care poate fi realizată, după cum se știe, plecînd de la recensămînte sau prin organizarea unor anchete speciale corelate cu datele rezultate din recensămînte sau ca urmare a unor anchete independente, caracterul de continuitate este obținut prin faptul că evenimentele sînt stabilite chestionînd fiecare individ asupra istoriei sale trecute. Teoretic vorbind, se pot obține rezultate mai bune urmărind evoluția subiectului și consemnînd toate evenimentele relevante în loc să-l chestionezi asupra trecutului dar din punct de vedere al aspectului economic al cercetării nu-și găsește justificare.

Într-o cercetare în curs de desfășurare, inițiată de Centrul de calcul și statistică sanitară al Ministerului Sănătății avînd ca temă ciclul de viață al familiei și starea de sănătate s-a procedat la selecția unei populații constituită din familii nucleare, născută înainte de anul 1936 (avînd deci vîrsta de cel puțin 50 ani), și căreia i s-a cerut să-și puncteze istoria familială pe faze ale ciclului de viață. Se obține astfel o distribuție a populației din aria studiată pe fazele ciclului de viață familială conjugată cu depistarea momentelor importante din punct de vedere al stării de sănătate.

S-a procedat la măsurarea secvențelor prin vîrsta medie a soției și soțului la diferite evenimente: la prima căsătorie, la nașterea primului copil, în momentul dizolvării familiei, fie prin divorț fie prin deces. În general, măsurarea secvențelor se face prin vîrsta mediană a soților la diferite evenimente. Dacă nu există posibilitatea obținerii datelor pe cohortă se poate utiliza ca variabilă: vîrsta capului familiei sau vîrsta femeii măritate sau durata căsătoriei.

⁶ L. Roussel, *Le cycle de la vie familiale dans la société postindustrielle*, IUSSP, International Conference, Florence, 1985, vol. 3.

⁷ *Health and the Family life cycle*. Selected studies on the interaction between mortality, the family and its life cycle. Institutul federal de cercetări demografice, R. F. Germania, Wiesbaden, în colaborare cu O.M.S., Geneva, 1982.

⁸ Charlotte Höhn, *Der Familienzyklus. Zur Notwendigkeit einer Konzeptweiterung*, Boldt-Verlag, 1982 (recenzie de Vl. Trebici, în „Viitorul Social”, nr. 4/1983).

Adesea, recensămintele naționale din diferite țări cuprind date despre distribuția persoanelor în menaje funcție de vîrstă și relația față de capul familiei. Recensămintul populației României din 1966 oferă informații despre gospodăriile familiale pe număr de nuclee, evidențiind tendința de puternică nuclearizare a familiei românești.

Din punct de vedere metodologic există un instrument important și anume tabela de viață a familiei, tabelă multidecrementală, construită după modelul general al tablei de mortalitate și care este în fapt o combinație între o tabelă de nupțialitate, de fertilitate după rang și de mortalitate după stare civilă. Aceasta permite examinarea evoluției nupțialității, fertilității și mortalității, în raport cu evoluția familiei și a caracteristicilor ei.

Pe lângă această tabelă care necesită un efort susținut de elaborare se calculează o serie de indicatori cum ar fi:⁹

	Anii		
	1956	1970—1972	1981—1982
1 Durata așteptată a căsătoriei	39,90	42,00	41,48
2 Perioada medie de văduvie pentru soție	10,47	10,83	11,86
3 Perioada medie de văduvie pentru soț	5,04	4,22	4,04
4 Probabilitatea de dizolvare a căsătoriei prin decesul soțului	0,62	0,65	0,67
5 Probabilitatea de dizolvare a căsătoriei prin decesul soției	0,37	0,34	0,32
6 Durata așteptată de singurătate	15,51	15,05	15,90
7 Durata așteptată a ciclului de viață familială	55,42	57,06	57,39

Reușite și limite ale modelului

Datele referitoare la ciclul de viață familială sînt de cele mai multe ori transversale sau de moment și mult mai rar date longitudinale. Atunci cînd informațiile sînt longitudinale ele pot pune în evidență schimbările care au loc în ceea ce privește nupțialitatea, fertilitatea, mortalitatea. Astfel, studiile efectuate în Japonia de Sh. Kono, Nishimura scot în evidență schimbări în configurația menajelor: mărimea medie a menajelor a scăzut și proporția menajelor formate dintr-o persoană este mai mare de 3 ori decît cu 25 de ani mai înainte. Același lucru este demonstrat de Vl. Trebici¹⁰ în ceea ce privește mărimea medie a gospodăriei românești; declinul fertilității (familiile cu unul sau doi copii reprezintă norma iar cuplurile tind să reducă intervalul între prima și a doua naștere, programînd nașterile în primii ani de la căsătorie); și în sfîrșit, schimbări în stadiile ciclului familial. Fazele de creștere și de contracție s-au micșorat considerabil, în timp ce faza de extensie completă sau cea a „cuibului gol” au o durată mult mărită.

Aceste constatări la nivelul analizei demografice se cer completate printr-o analiză sociologică în vederea reconstituirii lanțului causal. Astfel declinul fertilității poate fi determinat și de dorința părinților de a oferi copiilor lor o îngrijire și o educație aleasă. Sau, durata fazei post-parentale are implicații în special asupra activității feminine întrucît femeile trăiesc aproximativ 30 de ani după ce copiii au părăsit căminul. În aceeași ordine de idei Susan Klein arată că una din problemele majore cu care se confruntă oamenii căsătoriți, mai ales cei din grupa de vîrstă 25—40 ani, este aceea de a echilibra nevoile familiale și nevoile individuale de auto-realizare.

Pe de altă parte, evoluția familiei și a caracteristicilor sale influențează procesele sociale, economice, culturale. Pentru M. Weber (General Economic History) transformarea structurii familiei este funcție de evoluția economică care, la rîndul ei, este funcție de mutațiile produse în ansamblul societății de revoluția industrială. Or, o serie de sociologi și antropologi

⁹ Calculele aparțin demografului Valentina Mihăilă în studiul „Sănătatea și familia. Aplicații ale conceptului de ciclu de viață familială pentru țara noastră” (manuscris).

¹⁰ Vl. Trebici, *Demografie și etnografie*, București Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 108.

au contestat această ipoteză. Intrucît în societăţile occidentale, mai ales în Anglia¹⁷, se constată că mai bine de jumătate din numărul menajelor, era de dimensiuni reduse înainte de revoluţia industrială şi că acest fapt a facilitat desfăşurarea ei.

Rezultă clar că studiarea ciclului familial nu se poate face decât sistemic și interdisciplinar iar rezultatele obținute, pînă în prezent, îndreptățesc așteptările altor domenii ale demografiei și ale sociologiei.

Avantajele utilizării modelului de ciclu de viață familială, atunci când sînt studiate fenomene de natură socio-economică, au fost puse în valoare de o serie de cercetări empirice: compoziția familiei și consumul, utilizarea locuințelor-disponibil și necesar, analiza bugetelor de familie, relațiile între generații, ciclul condițiilor de trai, al activităților profesionale, ciclul relațiilor și stilului de viață al familiei, sănătatea și bunăstarea familiei, tranziții ale sistemului de poziții și roluri, stress și conflict în viața familiei etc.

Dintre limitele ¹² conceptului de ciclu familial :

a. abordarea presupune considerarea doar a familiei nucleare, deci în societățile cu pondere însemnată a familiei extinse modelul devine înalt. Menționăm însă că se încearcă depășirea acestui handicap prin noi elaborate epistemologice și metodologice;

b. selecția familiilor cu cicluri complete necesită o informație de cele mai multe ori greu accesibilă, întrucât ciclurile stopate prin divorț sau moartea unui soț înainte de prima căsătorie a ultimului copil nu sînt considerate.

Această expunere, instructivă didactică, a posibilităților dar și a limitelor conceptului de ciclu de viață familială se vrea un motiv de incitare a demografilor și sociologilor ca printr-un efort interdisciplinar să-și orienteze interesul profesional pentru cunoașterea „măreii vizată dar niciodată realizată” — familiei contemporane, aflată în plină tranziție. Dacă în societatea occidentală schimbările pe care le cunoaște familia au caracterul unor adevărate mutații, așa cum arată o serie de studii recente,¹³ în România nivelul nupțial și deci și familia se bucură încă de o relativă stabilitate, ceea ce conferă ciclului de viață familială o certă „normalitate”.¹⁴

Rezultatele anchetei întreprinse ne vor arăta situația reală a familiei românești, a caracteristicilor sale, furnizând elemente importante politicii sociale și demografice.

Haupteite si linie ale modelului

[illegible][illegible]

Pe de altă parte, evoluția familiei și a caracteristicilor sale influențează procesele de

¹¹ Pat Thane, *History and the Future of Welfare* (in special paragraph 'The structure of families and households'), in: 'The Quarterly Journal of Social Affairs', volume 2, 1986, Issue 3, p. 182-184.

¹⁸ Shigemichi Kono, *The concept of the family life cycle as a bridge between demography and sociology*, International population conference—Mexico 1977, vol. I.

¹³ *Les âges de la vie*, INED, Travaux et Documents, Cahier nr. 96, Paris, P.U.F., 1982; E. Sullerot, *Pour le meilleur et sans le pire*, Paris, Fayard, 1984 (recenzată în: „Vitorul Social”, nr. 4, 1986, p. 396-398).

14. Vl. Trebici, *Nupțialitatea și modelul cultural*, în: „Viitorul Social”, nr. 1, 1986 și *Familia, stabilitatea și divorțurile*, în: „Viitorul Social”, nr. 5, 1986.